

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Hiljanen, Mikko; Räikkönen, Eija; Rautiainen, Matti

Title: Osallisuuden valokeiloja ja katveja suomalaislukioissa

Year: 2023

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Kirjoittajat & Niilo Mäki Instituutti, 2023

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Hiljanen, M., Räikkönen, E., & Rautiainen, M. (2023). Osallisuuden valokeiloja ja katveja suomalaislukioissa. *Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti : NMI-bulletin*, 33(4), 6-26.

Osallisuuden valokeiloja ja katveita suomalaislukioissa

1 Johdanto

1.1. Lukio tutkimuskohteena

Sähköiset ylioppilaskirjoitukset, pienempien lukioiden opiskelijapula, jättilukiot, pääsykoeuudistus, lukion uudistunut opetussuunnitelma moduuleineen ja laaja-alaisine osaamisalueineen, maksuton toinen aste, lukiolaisten stressin ja väsymyksen lisääntyminen sekä nuorten aktivoituminen ilmastonmuutoksen vastaisiin toimiin. Kuluneen vuosikymmenen aikana lukiokoulutuksessa on tapahtunut lukuisia muutoksia, jotka määrittelevät suomalaisnuorten elämää nyt ja pitkään tulevaisuudessa. Suhteessa muutosten määrään ja merkittävyyteen lukiokoulutuksesta keskustellaan verrattain vähän ja yksipuolisesti. Varsinkin julkisuudessa käyty keskustelu tyipistyy usein siihen, miten lukiot tai yksittäiset lukiolaiset menestyvät ylioppilaskirjoituksissa. Kuvaava esimerkki tästä on jokakeväinen lukioranking, jossa Suomen merkittävimmät mediat (YLE, STT ja Helsingin Sanomat) asettavat lukiot paremmuusjärjestykseen kirjoituksissa menestymisen mukaan. Myös ylioppilaskirjoituksiin kohdistuvat muutosehdotukset herättävät poikkeuksetta laajaa ja tunnepitoista keskustelua. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen tiede- ja kulttuuriministeri Petri Honkonen ehdotti MTV Uutisille 28.9.2022 ylioppilaskirjoituksen lakkauttamista vanhoillisena jäänteinä ja sai hyvin vähän kannatusta ehdotukselleen.

Ylioppilaskirjoitusten korostaminen lyö leimansa myös lukiosta tehtyihin tutkimuksiin. Tutkimuksissa ylioppilaskokelaita sekä ylioppilaskirjoituksia ja niiden kautta lukiokoulutusta tarkastellaan usein koulutuksen tasa-arvoisuuden näkökulmasta. Aihepiiri onkin tärkeä, sillä ylioppilaskirjoituksissa menestyminen, kouluvalinta, nuorten perhetaustaan yhteydessä oleva kielteinen asenne kouluun ja kouluttautumiseen, pääsy tai pääsemättömyys käsiksi (lukio- tai laajemmin toisen asteen) koulutukseen ja mahdollinen koulutuksen keskeyttäminen on huomattu asettavan nuoret epätasa-arvoiseen asemaan, sillä kouluttautuminen johtaa yleensä korkeampaan sosiaaliseen tai yhteiskunnalliseen asemaan sekä parempaan fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin. (suomalaisessa kontekstissa ks. Vanttaja ym., 2019; Merikukka ym., 2019; kansainvälisesti ks. esim. Bottiani ym., 2016; Rumberger, 1983; Rumberger & Lim, 2008)

Koulutuksen tasa-arvoa on tutkittu sekä koko (lukio)koulutusjärjestelmän sisäisenä että maantieteellisesti jakautuneena ilmiönä. Ensin mainitussa ylioppilaskirjoitukset korostuvat siksi, että niitä on kehitetty suuntaan, jossa kirjoitukset toimivat yhä laajemmin myös “pääsykokeena” kolmannen asteen opiskelijavalinnassa. Jotta valinta olisi tasa-arvoinen, pitäisi kirjoitusten arvioinnin olla sitä myös. Tutkimuksissa on kuitenkin huomattu, että opiskelijan osaaminen ja ylioppilaskirjoituksen arvosana eivät aina vastaa toisiaan. Esimerkiksi oppiaineissa, joissa on vähän kirjoittajia, saa paremmat arvosanat heikommalla osaamisella. Tutkimusten pohjalta ylioppilaskirjoitusten arviointia onkin kehitetty tasa-

arvoisempaan suuntaan (ks. Kupiainen ym., 2018). Toisaalta koulutuksen taloustieteessä ylioppilaskirjoituksia on tutkittu koulutuksen tehokkuuden indikaattorina. Mitä paremmin ylioppilaat kirjoittavat suhteessa arvosanoihin, joilla he ovat päässeet opiskelemaan lukioon, sitä tehokkaampaa koulutuksen ajatellaan olevan (ks. esim. Kirjavainen, 2007; Kortelainen & Manninen, 2019).

Koulutuksen tasa-arvon maantieteellinen tarkastelu keskittyy yleensä suurten kaupunkien ja siellä asuvien lasten ja nuorten sekä heidän kouluvalintojensa tutkimiseen. Näin on selvitetty muun muassa kaupunkien sisäistä segregaatiota tai laajemmin suomalaisen koulutuspolitiikan vaikutuksia koulutuksen tasa-arvoiseen jakautumiseen. Tutkimuksissa on huomattu, että Suomen koulutuspolitiikka muuttui 1990-luvulla, kun koulutuksen järjestäminen siirtyi valtiolta kuntien hoidettavaksi ja perheet saivat aiempaa suuremman vallan päättää, mihin kouluun lapsensa laittaa. Tämä on luonut esimerkiksi yhteiskuntaluokkasidonnaisia eroja koulujen ja asuinalueiden välille. (ks. esim. Bernelius, 2013; Hotulainen ym., 2016; Kosunen, 2016; Seppänen ym. (toim.) 2015 ja siinä olevat artikkelit; Simola, 2015) Huomattavaa on, että nämä tutkimukset tarkastelevat pääsääntöisesti peruskoulua, kun taas lukiota tai peruskoulunsa päättävien lukiovalintaa on tutkittu vähemmän.

Suurten kaupunkien ja metropolialueen lisäksi koulutuksen saavuttamista on tutkittu myös niin sanotuilla syrjäseuduilla – Suomen kontekstissa tämä merkitsee Itä- ja Pohjois-Suomea. Alueina ne ovat jo pidemmän aikaa kärsineet yhteiskunnan rakennemuutoksesta, jonka myötä väki on siirtynyt syrjäseuduilta etelän kasvukeskuksiin. Muutos on väistämättä vaikuttanut alueen kouluverkkoon sitä kaventaen. Toisaalta valtakunnallinen koulutuspolitiikka on suosinut kasvukeskuksia esimerkiksi siten, että lukiot, joilla on erityinen koulutustehtävä, on perustettu pääasiassa Etelä-Suomeen. Tutkimusten mukaan muutosten saattamana syrjäseutujen nuoret joutuivat sopeuttamaan oman elämänsä suhteessa harvenevaan kouluverkkoon, esimerkiksi valitsemaan pitkien koulumatkojen vuoksi heille toissijaisen opiskelupaikan. Tämä kaikki aiheuttaa koulutuksellista epätasa-arvoa eri puolilla Suomea asuvien nuorten välille. (Armila ym. (toim.) 2016 ja siinä olevat artikkelit; Armila ym., 2018; Armila & Käyhkö, 2018; Järvinen, 2000)

Tiivistetysti lukiota koskevan tutkimuksen pohjavireenä on ollut selvittää koulutuksen tasa-arvoista jakautumista oppilaiden ja koulujen välillä. Tutkimuksissa on korostunut erityisesti ylioppilaskirjoitukset, jotka toimivat mittarina koulutuksen laadusta sekä indikaattorina opiskelijoiden tulevaan menestykseen työelämässä. Se, että keskustelu lukioista tyypistyy ylioppilaskirjoituksiin ja niissä menestymiseen kieliä ajan hengen mukaista keskustelutapaa, jossa koulua (instituutiona) ja koulutusta (yksilön ominaisuutena) kuvataan pääasiassa taloustieteellisin käsittein (Simola, 2015; Vanttaja ym., 2019). Tällöin esimerkiksi kouluttautumista tai tarvetta koulutusasteen nostoon perustellaan osaavalla työvoimalla, joka on Suomen kilpailuetu globaaleilla markkinoilla.

1.2. Lukion yhteiskunnallinen kasvatus tehtävä

Lukio on kuitenkin paljon muuta kuin ylioppilaskirjoitukset ja ylioppilaskirjoitukset muutakin kuin välietappi nuoren matkalla kehdestä tuottavaksi työntekijäksi ja veronmaksajaksi. Työelämän lisäksi lukio valmistaa nuoria elämään eri yhteisöiden ja yhteiskunnan jäsenenä. Lukiokoulutuksen opetussuunnitelma korostaa paitsi yleissivistyksen vahvistamista, myös koulutuksen yhteiskunnallista merkitystä: “Lukion opetussuunnitelman perusteiden arvoperusta rakentuu demokratialle ja suomalaiselle sivistysihanteelle, jonka mukaan opiskelu ja oppiminen uudistavat yhteiskuntaa ja kulttuuria” (LOPS 2019, 16). Tässä mielessä koulu on paikka erilaisten tietojen ja taitojen oppimiseen sekä osallisuuden ja vaikuttamisen eri puolten opiskeluun.

Osallisuus ja vaikuttaminen ovat tämän tutkimuksen keskeiset käsitteet. Suppeimmillaan osallisuudella tarkoitetaan osallistumista yhteiskuntaan ja tässä merkityksessä se lähestyy toimintana vaikuttamista (Myllyniemi, 2014). Toisaalta osallisuus voidaan ajatella tunteeksi, jota ihminen kokee silloin, kun pääsee osallistumaan johonkin itselleen merkitykselliseen asiaan, jonka lähtökohtia ja tavoitteita hän pääsee määrittelemään ja jonka lopputuloksia pääsee arvioimaan. Tätä tunnetta voidaan kuvata englanninkielisellä sanalla empowerment, jolla tarkoitetaan voimaantumista tai valtautumista (Gretschel, 2002). Tällainen voimaantumista tuottava osallisuus on merkittävä yhteisöön kuulumisen ja kiinnittymisen kannalta. Suomalaisen yhteiskunnan normatiivinen perusta paitsi tukee, myös velvoittaa ottamaan lapset ja nuoret osallisiksi yhteiskunnan kehittämiseen (ks. lisää Valtioneuvosto 2021, 36; Suomen perustuslaki 731/1999 §6; Lukiolaki 417/2018). Koulussa koetulla osallisuudella voidaan ajatella olevan laajoja ja pitkäkestoisia vaikutuksia ihmisen elämään, sillä sen on havaittu lisäävän koulutuspolkujen pituutta niin, että mitä korkeampi osallisuuden kokemus yläkoulussa on, sitä vähemmän on nuoria, jotka jäävät ilman toisen asteen tutkintoa (Merikukka ym. 2019).

Vaikuttamisen kautta osallisuus ja tiedot yhdistyvät toisiinsa. Vaikuttaessaan erilaisiin itselleen tärkeisiin tai yhteiskunnallisiin asioihin, yksilö hyödyntää hänellä olevia tietoja ja taitoja. Vaikuttamisen muotoja on paljon, ja lukiokoulutuksessa on lakiperustaisia vaikuttamiskanavia, kuten opiskelijakunta ja erityisesti sen hallitus, joka on pakollinen kaikissa lukiossa ja edustaa koko opiskelijakuntaa lukion toimintakulttuurissa. Osallisuuden ja vaikuttamisen kannalta on olennaista, kuinka ne kiinnittyvät demokratiakulttuurin, jossa on neljä lohkoa – arvot, asenteet, taidot ja tiedot –, kokonaisuuteen (Coe 2017). Jotta osallisuutta ja vaikuttamista arvostetaan ja edistetään, koko yhteisön asenteiden ja arvojen pitää tukea sitä, ja lukion opiskelun ja toiminnan pitää kehittää vaikuttamiseen liittyviä tietoja ja taitoja.

Tarkastelemme tässä tutkimuksessa suomalaislukioita rakenteena, jossa nuorten osallisuus ja vaikuttaminen tapahtuu. Peilaamme rakennetta Anu Gretschelin väitöstutkimuksessa (2002) käyttämään osallisuusympäristön käsitteeseen. Osallisuusympäristö voidaan määritellä väyläksi ja alustaksi, joissa tai joiden kautta ihmisten osallisuus- ja vaikuttamismahdollisuudet esiintyvät tai pääsevät esiintymään.

Tässä viitekehyksessä koulu voidaan ajatella nuorten osallisuusympäristöksi, jossa nuorten sosiaaliset (esimerkiksi opiskelijoiden keskinäinen tai opiskelijoiden ja opettajien välinen vuorovaikutus) ja poliittisluontoiset suhteet (esimerkiksi opiskelijakunta ja sen vaikutustyö) näyttäytyvät sekä suorana että edustuksellisenä toimintana (Gretschel, 2002; ks. myös Stenvall, 2018; osallisuudesta ja sen jakautumisesta sosiaaliin ja poliittisiin suhteisiin ks. Kiilakoski & Gretschel, 2012; Merikukka ym. 2019).

Koulu, tai tämän tutkimuksen kannalta spesifimmin lukio, on siis osallisuusympäristö, jossa nuorten sosiaalinen ja poliittinen osallisuus pääsevät tai eivät pääse esiin. Käytännössä ympäristön olemusta määrittelee opiskelijoiden ja heidän toimintansa lisäksi myös koulun henkilökunta, opettajat ja ennen kaikkea rehtorit, mutta laajemmin myös kunnan tai kaupungin virkamiehistö (esimerkiksi sivistystoimen johtajat). Nuorten osallisuusympäristö syntyy näiden ihmisten dialogisessa yhteistyössä ja nuorten asemaa osallistumisympäristössä määrittelee se, pääsevätkö he itse mukaan osallisuusympäristön muodostamisprosessiin. (Gretschel, 2002; Merikukka ym. 2019)

Toisaalta ihmisten ja heidän toimintansa lisäksi lukioissa olevat institutionaaliset rakenteet, joilla on laissa määriteltyjä tehtäviä ja joiden kautta opiskelijoiden ääni tulee virallisesti kuulluksi, määrittelevät osallisuusympäristöä. Lukiossa tällainen rakenne on ennen kaikkea opiskelijakunta ja sen hallitus, joiden roolista ja tehtävistä määrätään lukiolaissa (Lukiolaki 2018/714, luku 5, §33). Näin ajateltuna tarkastelemme artikkelissa lukiolaisten osallisuusympäristöä, joka muodostuu lukioiden jokapäiväisessä toiminnassa sekä laissa määritellyssä edustuksellisissa rakenteissa (Merikukka ym. 2019). Pyrkimyksemme on ymmärtää nuorten lukio-osallisuusympäristöä mahdollisimman kokonaisvaltaisesti.

Tiivistetysti kysymme tässä artikkelissa millaiset opiskelijat ja millaisissa lukioissa opiskelevat opiskelijat kokevat pääsevänsä osallistumaan päätöksentekoon ja tietävät, miten osallistua omien sekä yhteisten asioiden hoitamiseen? Toisin sanoen tarkastelemme sitä, miten opiskelijoiden kokemus osallisuudesta sekä tiedot yhteisten asioiden hoitamisesta kytkeytyvät heidän taustaansa (sukupuoli, vuosikurssi lukiossa, kielitausta ja äidin koulutustaso) jakautuvat alueellisesti ja lukion koon, sisäänpääsyrajan sekä ylioppilaskirjoitusten lopputulosten mukaisesti.

2 Menetelmät

2.1 Aineisto

Tutkimuksen aineisto koostuu keväällä 2019 tekemästämme lukiolaiskyselystä, jolla selvitettiin demokratiakasvatuksen tilaa sekä lukiolaisten osallisuutta kouluissaan sekä yhteiskunnassa laajemmin. Kysely lähetettiin Suomen Lukiolaisten Liiton (SLL) sekä Finlands Svenska Skolförbundetin (FSS) liittojen jäsenille sähköpostilistojen kautta. Kyselykutsun sai yhteensä 33474 lukiolaista ympäri Suomea.

Vuonna 2019 lukiossa opiskeli 105180 opiskelijaa (Vipunen, 2019), joten kyselykutsun sai kaikkiaan 31.83 prosenttia suomalaisista lukiolaisista. Kyselyyn osallistui 3476 opiskelijaa eli vastausprosentti on 10.38. Osallistujien tarkempia taustatietoja on esitetty taulukossa 1. Aineisto on maantieteellisesti edustava, mutta sukupuolittunut, sillä vastaajista noin kolme neljästä ilmoitti olevansa nainen, kun taas valtakunnallisesti naisten osuus lukiolaisista oli 58 prosenttia (SVT, 2019). Lisäksi tutkimukseen osallistuneet opiskelijat olivat valikoituneita lukion oppilasmäärän mukaan siten, että kyselyymme osallistui pienempi osuus korkeintaan 299 opiskelijan sekä 300–499 opiskelijan lukioiden opiskelijoita (ks. Taulukko 1; vastaavat osuudet kohdejoukossa 28.94 % ja 22.43 %; Vipunen, 2019) sekä suurempi osuus lukioista, joissa opiskelijamäärä oli vähintään 700 opiskelijaa (ks. Taulukko 1; vastaava osuus kohdejoukossa 21.10 %; Vipunen, 2019)

2.2 Muuttujat

2.2.1 Osallisuus. Opiskelijoiden osallisuutta tiedusteltiin viidellä väittämällä: 1) Lukiota koskevista asioista keskustellaan lukiossani niin, että ymmärrän sisällön.; 2) Erilaisia lukiossa tehtyjä kyselyitä (esim. terveystarkastukset) hyödynnetään koulutoiminnan kehittämisessä.; 3) Opiskelijat pääsevät ääneen yhteisissä tapaamisissa halutessaan yhtä usein kuin opettajatkin.; 4) Opiskelijoilla on mahdollisuus pitää puheenvuoroja lukion tilaisuuksissa.; 5) Jos koen tullessi epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi jossakin asiassa (esim. kurssiarvostelu), saan asialleni oikeudenmukaisen käsittelyn koulussani. Väittämiin vastattiin neliportaisella asteikolla 1 = ei koskaan, 2 = harvoin, 3 = toisinaan, 4 = usein. Väittämistä muodostettiin keskiarvosummamuuttuja, jonka reliabiliteetti $\omega = .71$.

2.2.2 Tiedot vaikutusmahdollisuuksista lukiossa. Lukiolaisten tietoja omista vaikutusmahdollisuuksistaan koulussaan mitattiin kolmen väittämän kautta, missä vastaajat arvioivat tietävätkö he, 1) miten toimia tilanteissa, joissa heitä on kohdeltu epäasiallisesti koulussa, 2) miten he voivat vaikuttaa koulussa itseään koskeviin asioihin, ja 3) onko heidän lukiossaan rakenteita, joiden kautta opiskelijat pääsevät vaikuttamaan itseään koskeviin asioihin. Väittämiä arvioitiin kolmiportaisella kyllä-ei-en osaa sanoa -asteikolla, joka tutkimusta varten koodattiin kaksiportaiseksi 0 = ei, 1 = kyllä. Tulkitsimme ”en osaa sanoa” -vastausvaihtoehdon vastaavan sisällöllisesti ”ei”-vastausta ja näin ollen nämä vastausvaihtoehdot sisällytettiin luokkaan 0.

2.2.3 Taustatekijät. Taustatekijöinä tarkastelemme opiskelijaan ja lukioon liittyviä tekijöitä. Opiskelijan sukupuolta tiedusteltiin neljällä vastausvaihtoehdolla: 1 = nainen, 2 = mies, 3 = muu, 4 = en halua kertoa. Analyyseissa luokka 1 valittiin vertailuryhmäksi ja luokka 4 koodattiin puuttuvaksi tiedoksi. Muina opiskelijaan liittyvinä taustatekijöinä tarkastelimme äidin koulutustasoa (1 = perusaste, 2 = toinen aste, 3 = korkea-aste, joka toimi vertailuryhmänä analyyseissa), vastauskieltä (0 = ruotsi, 1 = suomi) sekä opiskelijan vuosikurssia (1./2./3./4. tai myöhempi).

Lukioiden taustatietoina hyödynnettiin oppilaitoksen kokoa (1 = 1–299 opiskelijaa, 2 = 300–499 opiskelijaa, 3 = 500–699 opiskelijaa, 4 = 700 opiskelijaa tai enemmän; luokka 4 toimi analyyseissa vertailuryhmänä) sekä maantieteellistä sijaintia jaettuna kuuteen alueeseen: 1 = Etelä-Suomen lääni, pl. pääkaupunkiseutu, 2 = Pääkaupunkiseutu (Helsinki, Espoo, Vantaa ja Kauniainen), 3 = Länsi-Suomen lääni ja Ahvenanmaa, 4 = Itä-Suomen lääni, 5 = Oulun lääni, 6 = Lapin lääni. Maantieteellisessä jaottelussa poikettiin tavallisesta läänijaottelusta siksi, että pääkaupunkiseutu poikkeaa Länsi-Suomesta ja muusta maasta muun muassa asukasmäärän ja -tiheyden suhteen niin paljon, että aluetta on syytä tarkastella itsenäisenä. Lisäksi lukioista tarkasteltiin alinta pistemäärää, jolla lukioon pääsi opiskelemaan keväällä 2019 sekä kevään 2019 ylioppilaskirjoitusten arvosanojen keskiarvoa. Lukioita koskevat tiedot saatiin opetushallinnon tietopalvelu Vipusesta.

2.3 Tilastolliset analyysit

Tutkimuksemme tavoitteena oli tarkastella opiskelijaan sekä hänen käymäänsä lukioon liittyvien tekijöiden yhteyksiä osallisuuteen sekä tietoon vaikutusmahdollisuuksista lukiossa. Keskeinen lähtökohta tarkastelussamme oli se, että osallisuus ja tieto vaikutusmahdollisuuksista eivät ole vain opiskelijan yksilötason ilmiöitä, vaan myös lukio opiskelijoiden opiskeluympäristönä muovaa näitä kokemuksia. Tästä johtuen valitsimme analyysimenetelmäksi monitasomallinnuksen (Duncan ym., 1997), sillä se mahdollistaa sekä yksilö- eli opiskelijatason että ryhmä- eli lukiotason muuttujien tarkastelun samassa tilastollisessa mallissa ottaen samalla huomioon aineiston hierarkkisuuden (kukin opiskelija edustaa tiettyä koulua, ja saman koulun oppilaat muistuttavat enemmän toisiaan verrattuna toisen koulun oppilaisiin) ja mahdollisen sisäkorrelaation (intraclass correlation, ICC) vaikutuksen tarkasteltavien muuttujien välisiin yhteyksiin. Kuvailuvina tietoina kategoristen muuttujien osalta tarkastelimme frekvenssejä ja suhteellisia frekvenssejä, sekä jatkuvien muuttujien osalta keskiarvoja ja -hajontoja. Lisäksi tarkastelimme muuttujien välisiä korrelaatioita opiskelija- ja lukiotasolla. Lukioiden välisiä eroja osallisuudessa ja vaikutusmahdollisuuksiin liittyvässä tiedossa tarkastelimme sisäkorrelaation avulla. Sisäkorrelaatio on luku, joka vaihtelee 0:n ja 1:n välillä. Kertomalla luku sadalla sisäkorrelaatio voidaan tulkita prosenttiosuutena, joka kertoo, kuinka suuri osuus muuttujaan liittyvästä vaihtelusta selittyy lukioiden välisillä eroilla; loppuosa vaihtelusta selittyy opiskelijoiden välisillä eroilla. Mitä lähempänä sisäkorrelaatio on 100 prosenttia, sitä samankaltaisempia samaa lukiota edustavat opiskelijat ovat osallisuuden tai tietämyksen osalta.

Varsinaisessa tutkimuskysymyksiin vastauksia antavassa monitasoisessa selitysmallissamme riippuvina muuttujina sekä opiskelija- että lukiotasolla toimivat osallisuus sekä tieto vaikutusmahdollisuuksista lukiossa. Riippumattomina muuttujina opiskelijatasolla tarkastelimme opiskelijan sukupuolta, äidin koulutustasoa, kyselyyn vastaamisen kieltä sekä opiskelijan vuosikurssia

lukiossa. Lukiotason riippuvina muuttujina käytimme lukion kokoa, sijaintia, alinta sisäänpääsypistemäärää lukioon sekä lukion menestymistä ylioppilaskirjoituksissa.

Valitsimme estimaattoriksi robustin suurimman uskottavuuden estimaattorin (engl. maximum likelihood estimation with robust standard errors, MLR), sillä muuttujat olivat vinoja. Muuttujissamme oli myös puuttuvaa tietoa (vaihteluväli opiskelijatasolla 2.5 %–8.0 %), joten monitasomallin estimoinnissa hyödynnettiin täyden informaation menetelmää (Enders, 2010). Analyysit toteutettiin Mplus-ohjelmiston avulla (versio 8.6; Muthén & Muthén, 1998–2018).

3 Tulokset

3.1 Osallisuus ja tieto vaikutusmahdollisuuksista lukiossa

Tarkastelimme aluksi tutkittujen muuttujien kuvailevia tietoja opiskelijatasolla. Nämä tiedot on esitetty Taulukossa 1. Taulukossa 2 puolestaan on esitetty tarkasteltujen muuttujien väliset korrelaatiot sekä varianssiestimaatit opiskelija- ja lukiotasolla. Sekä opiskelijoiden osallisuus että tiedot mahdollisuuksista vaikuttaa lukiossa omien ja yhteisten asioiden hoitamiseen olivat varsin hyvällä tasolla (Taulukko 1). Sisäkorrelaatioiden tarkastelu kuitenkin osoitti, että lukioiden välillä oli tilastollisesti merkitsevää ($p < .001$) vaihtelua sekä osallisuudessa että vaikutusmahdollisuuksiin liittyvässä tietämyksessä. Osallisuuden osalta 5.8 prosenttia kokonaisvaihtelusta selittyi lukioiden välisillä eroilla, kun taas tietämykseen liittyvästä vaihtelusta lukioiden väliset erot selittivät 4.3 prosenttia. Näin ollen kummankin muuttujan osalta noin 95 prosenttia vaihtelusta opiskelijoiden keskinäisillä eroilla.

--- Taulukot 1-2 tähän---

3.2 Opiskelijan ja lukion taustatekijät osallisuutta ja vaikutusmahdollisuuksiin liittyvää tietoa selittävinä tekijöinä

Varsinaisena tutkimuskysymyksenä tarkastelimme opiskelijoiden taustatekijöiden (sukupuoli, vuosikurssi, kyselyyn vastaamisen kieli sekä äidin koulutustaso) sekä lukioon liittyvien tekijöiden (lukion koko, sijainti, alin sisäänpääsypistemäärä sekä lukion menestys ylioppilaskirjoituksissa) yhteyttä osallisuuteen sekä tietoon mahdollisuuksista vaikuttaa lukiossa omien ja yhteisten asioiden hoitamiseen. Tulokset on esitetty Taulukossa 3. Opiskelijakohtaisista tekijöistä kyselyyn vastaamisen kieli oli yhteydessä osallisuuden kokemukseen: ruotsinkieliseen kyselyyn vastanneet opiskelijat raportoivat korkeampaa osallisuuden kokemusta kuin suomenkieliseen kyselyyn vastanneet opiskelijat. Muut opiskelijakohtaiset tekijät eivät selittäneet tilastollisesti merkitsevästi opiskelijan osallisuuden kokemuksen tasoa. Tietoa vaikutusmahdollisuutta omassa lukiossa puolestaan selitti opiskelijan ilmoittama sukupuoli. Miesopiskelijat olivat tietoisempia erilaisista vaikutusmahdollisuuksista

lukiossaan verrattuna naisopiskelijoihin. Sen sijaan muunsukupuoliset eivät eronneet tietämyksen osalta naisopiskelijoista. Opiskelijan vuosikurssi tai äidin koulutustaso eivät selittäneet raportoituja osallisuuskokemuksia tai tietämyksen tasoa liittyen siihen, miten osallistua asioiden hoitamiseen lukiossa.

--- Taulukko 3 tähän---

Lukiokohtaisista taustatekijöistä lukion sijainti sekä lukion menestyminen ylioppilaskirjoituksissa olivat yhteydessä osallisuuteen sekä tietoon mahdollisuuksista vaikuttaa asioihin lukiossa (Taulukko 3).

Osallisuuden osalta havaittiin, että Itä-Suomen ja Oulun läänin lukioissa osallisuus oli korkeampaa kuin Etelä- ja Länsi-Suomen läänien sekä Ahvenanmaan lukioissa. Lisäksi Itä-Suomen läänin lukioissa tietämys vaikutusmahdollisuuksista oli korkeammalla tasolla kuin Etelä- ja Länsi-Suomen läänien sekä Ahvenanmaan sekä pääkaupunkiseudun lukioissa. Myös lukion menestyminen selitti osallisuutta ja tietoutta vaikutusmahdollisuuksista: mitä paremmin lukio oli menestynyt ylioppilaskirjoituksissa, sitä korkeammalla tasolla olivat sekä osallisuus että tiedot vaikutusmahdollisuuksista. Sen sijaan lukion koko tai alin lukioon opiskelemaan pääsyyn vaadittu pistemäärä eivät olleet tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä osallisuuteen tai tietoon vaikutusmahdollisuuksista.

4 Pohdinta

4.1. Hyvät ylioppilastulokset – vahva osallisuus

Tutkimuksemme mukaan lukion koolla ja sisäänpääsyrajalla ei ole merkitystä lukiolaisten käsityksiin osallisuudestaan tai heidän tietoihinsa siitä, miten yhteisiä asioita lukioissa hoidetaan. Sen sijaan sillä, kuinka hyvin lukiossa (keskimäärin) kirjoitetaan ylioppilaskirjoituksissa, on merkitystä – mitä paremmin lukio menestyy ylioppilaskirjoituksissa, sitä enemmän lukiolaiset kokevat pääsevänsä osallistumaan yhteisten asioiden hoitoon. Sen lisäksi lukioissa, joissa opiskelijat menestyvät ylioppilaskirjoituksissa, he myös omaavat paremmat tiedot siitä, miten asioihin vaikutetaan.

Menestyminen ylioppilaskirjoituksissa on siis yhteydessä sekä lukiolaisten osallisuuden kokemukseen sekä tietoihin vaikuttamisesta. Ylioppilaskirjoitukset pitkälti mittaavat opiskelijoiden tietopohjaa ja siksi on luonnollista, että lukioissa, joissa opiskelijat menestyvät hyvin kirjoituksissa, omaavat paremmat tiedot myös vaikuttamisessa, kuin kollegansa heikommin menestyvissä lukioissa. Myös aiemmissa tutkimuksissa on huomattu, että paremmin menestyneet opiskelijat ovat kiinnostuneempia seuraamaan ja keskustelemaan yhteisistä asioista kuin heikommin menestyvät (Vesänen ym., 2012). Tutkimuksemme on linjassa tämän kanssa.

Tuloksia on perusteltua verrata myös kansainväliseen nuorten yhteiskunnallisia tietoja ja taitoja mittaavaan ICCS-tutkimuksen tuloksiin. Pitkän aikavälin trendinä on havaittu, että suomalaisnuorten

tiedot yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta on kansainvälisesti korkealla tasolla, mutta samaan aikaan nuorten kiinnostus yhteiskunnallista osallistumista kohtaan on verrokkimaita matalampaa (Mehtäläinen ym., 2017). Viimeisin ICCS-tutkimusaineisto Suomessa on kerätty vuonna 2016. Sen mukaan vastaajan sukupuoli, vastauskieli sekä sosioekonominen tausta olivat yhteydessä yhteiskunnallisten tietojen kanssa niin, että tietämys oli parempaa: a) tytöillä kuin pojilla, b) kyselylomakkeen kanssa samaa kieltä kotonaan puhuvilla kuin jotain muuta kieltä puhuvilla ja c) korkean sosioekonomisen taustan perheistä lähtöisin olevilla opiskelijoilla (Mehtäläinen ym., 2017).

Tulostemme perusteella opiskelijakohtaisista taustatekijöistä vain sukupuoli oli merkitystä siten, että miesopiskelijoiden tiedot mahdollisuuksista vaikuttaa asioihin lukiossa oli korkeampaa kuin naisopiskelijoiden. Sen sijaan muunsukupuolisten ja naisopiskelijoiden välillä ei havaittu eroja osallisuuden tai tietojen osalta. Opiskelijan äidin koulutuksella, vuosikurssilla tai vastaamisen kielellä ei ollut yhteyttä tietojen määrään. Esiin tulleeseen sukupuolten eroon on kuitenkin syytä suhtautua varauksella, sillä opiskelijoista vain viidennes oli miehiä. Saattaa olla niin, että miesten kohdalla kyselyyn ovat vastanneet ne, joilla tiedot vaikuttamisesta ovat keskimääräistä paremmat. Muutoin eroja selittää ainakin osin se, että ICCS-tutkimus tehdään yläkouluikäisille, kun tutkimuksemme kohteena oli lukiolaiset ja lukiot kokonaisuudessaan. On perusteltua olettaa, että lukioon hakeutuvien opiskelijoiden kotitausta eroaa koko ikäluokan kotitaustasta niin, että nämä muuttajat menettävät merkityksensä selitettäessä lukiolaisten tietoja yhteisten asioiden hoitamisesta.

Selvitysten mukaan, mitä parempi lukiolaisen opintomenestys on, sitä kiinnostuneempi hän on vaikuttamisesta sekä innostuneempi yhteisten asioiden hoitamisesta (Vesänen ym., 2012). Silti suomalaisnuorten into yhteiskunnalliseen toimintaan on laimeaa (Mehtäläinen ym., 2017). Syyksi tähän on arveltu sitä, että nuorten tyytyväisyys elämään vähentää osallistumishalukkuutta ja tämä on Suomen lisäksi havaittavissa myös muista vakaista demokratioista kuten muista Pohjoismaista (esim. Pisa 2015-tutkimus; ks. Rautopuro & Juuti, 2018). Nuoret eivät siis koe voivansa vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin, mutta kokemus omaan elämään vaikuttamisesta on suurempi. Voidaan sanoa, että mitä kauemmaksi siirrytään nuorten omasta elämästä, sitä pienemmiksi lukiolaiset vaikutusmahdollisuutensa kokevat. Tässä oma lukio asettuu henkilökohtaisiin asioihin, kuten oman terveydentilan ja toimeentulon ja kotikunnan toiminnan vaikuttamisen väliin: lukiolaiset kokevat voivansa vaikuttaa selvästi vähemmän lukion kuin henkilökohtaisina pidettäviin asioihin, mutta vastaavasti vaikuttaminen lukion asioihin on selvästi suurempaa kuin kotikunnan, koko Suomen tai EU:n laajuisiin asioihin. Samaa aikaan nuoret ovat eniten kiinnostuneita osallistumaan lukion toimintaan. (Vesänen ym., 2012)

Tutkimuksemme tukee havaintoa nuorten osallisuuden kokemuksen ja vaikuttamisenkohteen etäisyyden yhteydestä, joskaan aihepiiriä ei tässä suoraan tutkita. Silti vaikuttaa siltä, että nuorten kokemus osallisuudesta kouluyhteisössä on suurempaa kuin koko yhteiskunnan tasolla. Toisin sanoen

nuorten näyttää olevan helpompi kiinnittyä koulu yhteisöön, kuin kaukaisempaan ja abstraktimpaan yhteiskuntaan. Tämä havaittiin myös KARVIN tutkimuksessa (Hakamäki 2021), jossa korostui osallisuus omassa oppilaitosyhteisössä ja myös lukiolaisten hyvä ymmärrys siitä, miten ja mihin he voivat omassa lukiossaan vaikuttaa. Yleisimmäksi osallistumattomuuden syyksi lukiolaiset nimesivät tutkimuksessa kiinnostumattomuuden tai motivaation puutteen.

Lukiokoulutuksen kannalta edellinen havainto on tärkeä. Lukio voidaan perustellusti ajatella olevan lähiosallisuusympäristö, jossa nuoren henkilökohtainen ja sitä laajempi sekä julkisempi yhteiskunnallinen elämä risteävät. Lukio voitaisiinkin ajatella eräänlaiseksi välittäjä rakenteeksi nuorten henkilökohtaisen osallisuuden ja yhteiskunnallisen osallisuuden väliin. Tämä avaisi oven kasvatukselle, jonka kautta lukiolaisten osallisuusympäristöä laajennetaan koskemaan kunnallista ja lopulta yhteiskunnallista tasoa. Lukion opetussuunnitelman perusteet mahdollistavat tällaisen kasvatuksen, mutta samaan aikaan se ei kuitenkaan parhaalla mahdollisella tavalla tue osallisuusympäristön laajentamista, sillä LOPS keskittyy ennen kaikkea yhteiskunnallisella tasolla tapahtuvaan vaikuttamiseen ja osallistumiseen, mutta samaan aikaan omassa lähiympäristössä tapahtuva vaikuttaminen on pienemmässä roolissa (Hiljanen ym., 2022).

Suomalaiskouluilla olisi rakenteellisesti ja muutenkin hyvä mahdollisuus toteuttaa osallisuusympäristöä laajentavaa koulutusta, sillä opiskelijoiden ja opettajien väliset suhteet ovat hyvät, opiskelijoille tarjotaan lukuisia erilaisia osallistumismahdollisuuksia ja opettajat omaavat hyvät valmiudet yhteiskunnallisten aiheiden ja taitojen opettamiseen (Mehtäläinen ym., 2017). Silti pelkästään hyvät lähtökohdat eivät yksin riitä, varsinkaan jos panostus yhteiskunnalliseen kasvatukseen on vähäistä tai sisällöltään nuoria aktivoimatonta, kuten tutkimukset ovat osoittaneet (Hiljanen, 2022; Suutarinen 2000). Sen sijaan tarvitaan kulttuurinmuutos, jossa lapset ja nuoret otetaan aidosti mukaan erilaisiin osallisuusympäristöihin, ei vain perässä tulijoiksi, vaan myös suunnanmäärittäjiksi ja toimijoiksi aikuisten rinnalle (Ahonen, 2005; Gretschel, 2002).

Sukupuolen ja osallisuuden sekä vaikuttamisen välisestä yhteydestä aiemmissä tutkimuksissa ja selvityksissä on tullut esiin se, että nuorten naisten ja miesten innokkuus osallistumiseen ja toimintaan eroavat toisistaan. Miehet ovat naisia aktiivisempia poliittisia osallistujia, siinä missä naisten kiinnostus kohdistuu kansalaistoimintaan ja haluun auttaa muita yhteiskunnassa (Malin ym. 2015; Vesänen ym., 2012). Tyttöjen kansalaispätevyyden, jolla tarkoitetaan kykyä vaikuttaa yhteiskuntaan, on todettu tutkimuksissa olevan poikia heikompi. Kuilu tyttöjen ja poikien välillä on edelleen varsin suuri, sillä 15–16-vuotiailla pojilla on melko vahva tai korkea kansalaispätevyys, kun taas tytöillä vastaava luku on alle 40 prosenttia (Kestilä-Kekkonen & Sipilinen, 2022).

Vaikka tutkimuksessamme ei oteta kanta erilaisiin vaikuttamisen tapoihin, näyttää siltä, että lukio osallistumisympäristönä, jossa sekä poliittisluontoinen että sosiaalisiin suhteisiin perustuva

vaikuttaminen tulevat esille, tarjoaa eri sukupuolille alustan harjoittaa ja harjoitella osallisuutta. Kuitenkin lukioissa on pidettävä huolta, että myös sosiaalinen osallisuus tulee näkyväksi ja tunnustetuksi poliittisluonteisen osallistumisen rinnalla – lasten ja nuorten osallisuudesta puhuttaessa sosiaalisten suhteiden huomioiminen ei ole tavallista (Stenvall, 2018), mutta sitä tärkeämpää se on, jotta osallisuus ja mahdollisuus osallistua jakautuisivat tasa-arvoisesti sukupuolten kesken. Monipuolisen osallisuusympäristö avulla moni nuori taustaan katsomatta pääsee käsiksi osallisuuteen. Sukupuolen lisäksi on huomattava myös muut kategoriat, vähemmistöt sekä erityisesti näiden intersektionaalisuus niin, että osallisuus ja mahdollisuus osallistua jakautuisi mahdollisimman laajasti.

4.2. Lukion alueellisella sijainnilla on merkitystä

Toinen keskeinen tutkimuksemme havainto on alueellisen sijainnin merkitys opiskelijoiden osallisuuden kokemukseen sekä heidän tietoihinsa vaikuttamisesta yhteisiin asioihin. Itäsuomalaisissa lukioissa opiskelijat kokivat olevansa enemmän osallisia päätöksentekoon sekä heillä on muilla alueilla opiskelevia lukiolaisia paremmat tiedot vaikuttamisesta.

Aiemmissä tutkimuksissa Itä-Suomi – erityisesti Pohjois-Karjala ja Koillismaa – on näyttäytynyt koulutusyhteiskunnan reuna-alueena. 1990-luvun alussa alkanut koulutuspolitiikan muutos ja sen käytännön seuraukset, esimerkiksi lukioverkon kaventuminen, on iskenyt erityisesti Itä-Suomeen, mistä syystä lukiolaisten matka syntymäkodista kouluun on kasvanut. Usea nuori joutuukin pakon edessä muuttamaan pois kotoa nuorena hakeakseen toisen asteen koulutuksen. Toisaalta harvan lukio- ja kouluverkon vuoksi nuorilla ei ole niin paljon valinnan varaa opiskelupaikassaa, kuin muualla Suomessa. Vaihtoehtojen vähyys voi johtaa siihen, että nuoret joutuvat “tyytymään” koulutusvalintoja tehdessään tarjolla olevaan, vaikka heidän kiinnostuksensa kohde olisi toinen tai heidän osaamisensa riittäisi korkeamman keskiarvon lukioon. Joissain tapauksissa “tyytyminen” perustuu nuoren käsityksiin perheensä taloudellisista resursseista. Tällöin jääminen kotipaikkakunnalle on kompromissi, jossa nuori asettaa perheen taloudelliset realiteetit omien koulutus- ja urahaaveiden edelle (Armila ym., 2018; Armila & Käyhkö, 2018)

Tutkimuksemme tuo toisenlaista sävyä negatiivisena näyttäytyvään Itä-Suomen koulutustilanteeseen. Osallisuuden ja tietojen osallistumisesta näkökulmista katsottuna itäsuomalaiset lukiot ovat muun Suomen lukioita edellä ja lukiot muualla Suomessa voisivat ottaa oppia niistä. Mikä tekee itäsuomessa sijaitsevista lukioista poikkeuksellisen? Mitä niissä tehdään siten, että opiskelijoiden osallisuus on korkealla tasolla? Vaikka tässä tutkimuksessa käytetyllä aineistolla tai menetelmällä ei voi suoraan vastata näihin kysymyksiin, esitämme joitain perusteltuja ajatuksia, joita jatkotutkimuksissa voi lähestyä tarkemmin.

Ensinnäkin vastauksia voi hakea lukioista ja niiden toimintakulttuureista ja Itä-Suomen “erikoisuudesta” suhteessa muihin alueisiin. Saattaa olla niin, että valinnan vähyyden vuoksi itäsuomalaiset lukiolaiset sitoutuvat opinahjoonsa vankemmin kuin alueilla, joissa nuoret valitsevat lukionsa useampien joukosta. Tämä sitoutuminen näkyy aineistossamme lukiolaisten korkeina osallisuuden kokemuksina sekä tietoina siitä, miten yhteisiin asioihin voi koulussa vaikuttaa. Syrjäseudun nuorien siirtymistä toiselle asteelle ja koulutuksen alueellista eriarvoisuutta tutkinut Mari Käyhkö onkin huomannut, että syrjäseudun nuoret eivät välttämättä miellä koulutuspaikan valinnan vähyyttä negatiivisena. Nuorilla ei vaikuta olevan kokemusta siitä, että heidän mahdollisuutensa koulutukseen ovat pienemmät kuin esimerkiksi kaupungeissa. (Käyhkö, 2016)

Toiseksi itäsuomalaisten lukioiden erityisyyttä voidaan tarkastella myös lukioiden näkökulmasta. Tuloksemme antavat viitteitä siitä, että alueilla, joissa lukiot joutuvat kamppailemaan vähenevistä opiskelijoista, opiskelijoihin sitoudutaan vahvemmin. Toisaalta paine opiskeluun ja menestykseen saattaa olla pienempi pienissä ja syrjäisissä lukioissa (Armila & Käyhkö, 2018). Näin ollen saattaa olla niin, että paineettomuus keskiarvorajoista ja opiskelu ilman suorituspaineita heijastuu vahvempana osallisuutena koulun toimintaan. Toisin sanoen, kun ei ole paineita koulumenestyksestä, voi antaa aikaansa myös osallisuuden kehittämiseen ja yhteisten asioiden hoitamiseen. On kuitenkin huomioitava, että tulostemme mukaan koulun koolla ei ollut merkitystä. Siksi kysymys saattaakin olla siitä, että pienellä paikkakunnalla (oli lukion koko mikä tahansa) elämä on, tai se koetaan olevan, yhteisöllisempää, mikä heijastuu myös lukioon ja sen toimintakulttuuriin. Kolmanneksi nostamme esiin vielä kulttuurisen näkökulman. Perinteisesti Suomi on jaettu kahteen kansankulttuuriin, itäiseen ja läntiseen. Kulttuurien välille eroja tuovat paitsi kieli, myös tavat ja yleisesti elämäntapa, jotka heijastuvat myös koulujen kulttuureihin (Talve, 1979).

Kaikki nämä kolme näkökulmaa vaativat kuitenkin lisää tarkentavaa tutkimusta. Mikäli haluamme ymmärtää paremmin syitä, jotka parantavat tai heikentävät lukiolaisten osallisuutta sekä heidän tietojaan osallistumisesta, on pureuduttava lukioiden jokapäiväiseen toimintaan. Tämä artikkeli antaa viitteitä siitä, missä ja millaisia osallisuuden valokeiloja ja katvealueita lukioissa on. Seuraava askel on seurata viittoja ja tarkastella tarkemmin syitä, jotka aiheuttavat vahvaa ja heikkoa osallisuutta sekä vaikuttamista.

Tutkimuksemme tuloksia tulkittaessa on syytä huomioida menetelmällisenä rajoitteena se, että tutkimuksessamme on suhteellisesti enemmän osallistujia suurlukioista ja vähemmän alle 500 opiskelijan lukioista. Merikukka ym. (2019) ovat huomanneet, että oppilasmäärän ja osallisuuden välillä on yhteys ja oppilasmäärältään suuremmissa kouluissa yksittäinen opiskelija saattaa jäädä kauemmaksi järjestelmästä, jossa päätöksiä koulussa tehdään (Merikukka ym. 2019). Hyvin todennäköisesti ilmiö

vaikuttaa tämän tutkimuksen tuloksiin. Vaikka käyttämämme aineisto on laaja, tarvitaan tulevaisuudessa vielä rikkaampaa aineistoa, jotta muodostamaamme kuvaa voidaan tarkastella tarkemmin.

Toisena rajoitteena on tärkeää ottaa huomioon se, että aineistomme opiskelijoiden osallisuus ja tietous vaikutusmahdollisuuksista lukiossa olivat varsin hyvällä tolalla. Onkin mahdollista, että kyselyymme on jättänyt vastaamatta opiskelijoita, jotka ovat kokeneet, että lukio ympäristönä ei mahdollista osallisuutta ja vaikuttamista heidän haluamallaan tavalla. Toisin sanoen, saattaa olla niin, että kyselyyn vastasivat useammin ne opiskelijat, jotka ovat (yhteiskunnallisesti) kiinnostuneita ja aktiivisia kuin ne, jotka eivät näitä kysymyksiä koe itselleen tärkeäksi. Mikäli näin on, antaa aineisto vääristyneen kuvan todellisuudesta.

Kaiken kaikkiaan tutkimuksemme pohjalta vaikuttaa siltä, että siinä missä ylioppilaskirjoituksissa menestyminen ja sen vaikutukset nuorten elämään näyttää jakautuvan epätasa-arvoisesti, myös mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa asioihin lukioissa polarisoi suomalaisnuoria ja tällä on merkittäviä kerrannaisvaikutuksia sekä nuoriin itseensä että ennen kaikkea suomalaiseen yhteiskuntaan. Mikäli eripuolilla asuvat ja erilaisissa lukioissa opiskelevat nuoret eivät pääse osalliseksi vaikuttamaan heille lähimpiin asioihin tai saa riittäviä tietoja ja taitoja osallistumiseen ja vaikuttamiseen, ei ole uskottavaa, että he täysi-ikäistyttyään yhtäkkiä muuttuvat yhteiskunnallisesti aktiiviseksi vain sen vuoksi, että he pääsevät esimerkiksi äänestämään tai asettumaan ehdolle vaaleissa. Vaarana epätasa-arvoisessa jakautumisessa on, että joillekin alueille ja joidenkin nuorten keskuuteen syntyy osallistumisen ja vaikuttamisen katveita, joista ponnistaminen yhteiskunnan jäseneksi on hankalaa. Tulevaisuudessa tarvitaankin toimenpiteitä, joilla nuorten osallisuutta lukioissa (ja laajemmin toisella asteella) lisätään. Jotta toimenpiteet osataan kohdentaa oikein, edellyttää se nykyistä laaja-alaisempaa tutkimusta lukioista ja lukiolaisista.

Lähteet

- Ahonen, S. (2005). *Opettaja kansalaisen mallina ja mentorina*. Teoksessa J. Rantala & A. Siikaniva (toim.), *Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksen haasteena* (s. 19–32). Helsinki: Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Armila, P. & Käyhkö, M. (2018). *Koulutusyhteiskunnan reunamerkitöjä – Syrjäseuduilla asuvat nuoret ja toisen asteen koulutukseen hakeutuminen*. Teoksessa H. Silvennoinen, M. Kalalahti & J. Varjo (toim.), *Koulutuksen lupaukset ja koulutususkko* (s. 129–161). Kasvatussosiologian vuosikirja II. Kasvatusalan tutkimuksia 79. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Armila, P., Halonen, T. & Käyhkö, M. (2016). *Reunamerkitöjä Hylkysyrjästä. Nuorten elämänraameja ja tulevaisuudenkuvia harvaanasutulla maaseudulla*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisuja 117. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Armila, P., Käyhkö, M. & Pöysä, V. (2018). On the educational edges of a learning society: the Finnish hinterland as a framework of educational choices for young people. *Journal of Youth Studies*, 21(9), 1198–1215. <https://doi.org/10.1080/13676261.2018.1453128>
- Bernelius, V. (2013). *Eriytyvät kaupunkikoulut. Helsingin peruskoulujen oppilaspohjan erot, perheiden kouluvalinnat ja oppimistuloksiin liittyvät aluevaikutukset osana kaupungin eriytymiskehitystä*. Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Bottiani, J. H., Bradshaw, C. P. & Mendelson, T. (2016). Inequality in Black and White High School Students' Perceptions of School Support: An Examination of Race in Context. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 1176–1191. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0411-0>
- Council of Europe (CoE). (2017). *Reference framework of competences for democratic culture* (vol. 1–3).
- Duncan, T. E., Duncan, S. C., Alpert, A., Hops, H., Stoolmiller, M., & Muthén, B. (1997). Latent variable modeling of longitudinal and multilevel substance use data. *Multivariate Behavioral Research*, 32, 275–318. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr3203_3
- Gretschel, A. (2002). *Kunta nuorten osallisuusympäristönä. Nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin*. Jyväskylän yliopisto. Studies in Sport, Physical Education and Health 85. <http://selene.lib.jyu.fi:8080/vaitos/studies/studsport/9513912868.pdf>
- Enders, C. K. (2010). *Applied Missing Data Analysis*. New York: Guilford Publications. <https://doi.org/10.1111/j.1467-842X.2012.00656.x>

- Hakamäki-Stylman, V., Huhtanen, M., Pusa, A.-M., Rumpu, N., Venäläinen, S., Huhtala, O., Multasuo, S., Mustonen, T., Viljanen, V. & Wahlström, N. (2021). *Osallisuus tehdään yhdessä - Opiskelijoiden kasvu aktiiviseksi ja kriittiseksi kansalaisiksi toisella asteella*. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi) 28: 2021.
- Hiljanen, M., Karisto, R., Keijonen, J., Kouhia, T. & Oikari, N. (2022). *Tavoitteena demokratia – vai sittenkin jotain muuta? Opetussuunnitelmien perusteet ja demokratiakasvatus*. Teoksessa N. Heinonen, P. Nilivaara, M. Saarnio & M.-P. Vainikainen (toim.), *Laaja-alainen osaaminen koulussa. Ajattelijana ja oppijana kehittyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiljanen, M. (2022). *Koulukava – Suomalaisen koulun demokratiakulttuuri kehyksissään*. Teoksessa M. Rautiainen, M. Hiljanen & P. Männistö (toim.), *Lupaus paremmasta. Demokratia ja koulu Suomessa*. Helsinki: Into.
- Kestilä-Kekkonen, E. & Sipinen, J. (2022). *Sukupuolen ja vanhempien poliittisen kiinnittymisen vaikutus kansalaispätevyteen*. Teoksessa E. Kestilä-Kekkonen & A. Tiihonen (toim.), *Nuoret kansalaiset. Tilastollinen tutkimus yhdeksäsluokkalaisten kansalaispätevydestä* (s. 46–59). Oikeusministeriön julkaisuja 2022: 11.
- Käyhkö, M. (2016). *Kotoa pois pakotetut? Syrjäseutujen nuorten toiselle asteelle siirtyminen ja koulutuksen alueellinen eriarvoisuus*. Teoksessa P. Armila, & T. Halonen & M. Käyhkö (toim.), *Reunamerkitöjä Hylkysyrjästä. Nuorten elämänraameja ja tulevaisuudenkuvia harvaanasutulla maaseudulla* (s. 74–96). Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisuja 117. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Kupiainen, S., Marjanen, J. & Ouakrim-Soivio, N. (2018). *Ylioppilas valintojen pyörteissä. Lukio-opinnot, ylioppilastutkinto ja korkeakoulujen opiskelijavalinta. Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran julkaisuja*. Ainedidaktisia tutkimuksia 14. Helsinki: Suomen ainedidaktinen tutkimusseura.
- Järvinen, T. (2000). Erikoislukioiden valikointi, eriarvoisuus. *Yhteiskuntapolitiikka*, 65(4), 293–302.
- Kosunen, S. (2016). *Families and the Social Space of School Choice in Urban Finland*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lukiolaki 10.8.2018/714.
- Malin, H., Tirri, K. & Liauw, I. (2015). Adolescent Moral Motivations for Civic Engagement: Clues to the Political Gender Gap? *Journal of Moral Education*, 44(1), 34–50.
<https://doi.org/10.1080/03057240.2015.1014324>
- Mehtäläinen, J., Niilo-Rämä, M. & Nissinen, V. (2017). *Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2016 -tutkimuksen päätulokset*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

- Merikukka, M., Ristikari, T. & Kiilakoski, T. (2019). Suojaako yläkouluikäisten nuorten osallisuuden kokemus koulussa lyhyeltä koulutuspolulta? *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (4), 403–415.
- Muthén, L., & Muthén, B. (1998–2018). *Mplus User's Guide*. Los Angeles: Muthén & Muthén.
- Myllyniemi, S. (2014). *Esipuhe*. Teoksessa S. Myllyniemi, Vaikuttava osa. Nuorisobarometri 2013 (s. 5–8). Nuorisosiain neuvottelukunnan julkaisuja 50. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Rautopuro, J. & Juuti, K. (2018). *PISA pintaa syvemmältä. PISA 2015 Suomen pääraportti*. Kasvatusalan tutkimuksia 77. Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Rumberger, R. W. (1983). Dropping Out of High School: The Influence of Race, Sex, and Family Background. *American Educational Research Journal*, 20(2), 199–220. <https://doi.org/10.3102/00028312020002199>
- Rumberger, R. W. & Lim, S. A. (2008). *Why Students Drop out of School: A Review of 25 Years of Research*. California Dropout Research Project Report 15. University of California.
- Seppänen, P., Kalalahti, M., Rinne, R. & Simola, H. (2015). *Lohkoutuva peruskoulu. Perheiden kouluvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka*. Kasvatusalan tutkimuksia 68. Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Simola, H. (2015). *Koulutusihmeen paradoksit. Esseitä suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Tampere: Vastapaino.
- Stenvall, E. (2018). *Yhteiskunnallinen osallisuus ja toimijuus. Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja poliittisuus arjen käytäntöinä*. Acta Universitatis Tamperensis 2407. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suomen perustuslaki 731/1999. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Suomen virallinen tilasto (SVT). *Lukiokoulutus* (2019). Helsinki: Tilastokeskus 2019. http://www.stat.fi/til/lop/2019/lop_2019_2020-06-16_tie_001_fi.html. (luettu: 3.5.2023)
- Suutarinen, S. (toim.) (2000). *Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskouluissa*. IEA civics – Nuori kansalainen tutkimuksen julkaisuja 1. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Talve, I. (1979). *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Helsinki: SKS.
- Vanttaja, M., Af Ursin, P. & Järvinen, T. (2019). Kouluun sitoutumattomien nuorten tausta ja tulevaisuusodotukset. *Yhteiskuntapolitiikka* 84(5–6), 491–503.

Vesanen, M., Koivukangas, P., Thuneberg, M. & Mikkilä, J. (2012). *Tulevaisuuden tekijät: Tutkimus lukiolaisten arvomaailmasta ja yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta*. Helsinki: Suomen Lukiolaisten Liitto.

Vipunen (2019). *Lukiokoulutuksen oppilaitokset oppilasmäärän mukaan*. https://vipunen.fi/fi-fi/_layouts/15/xlviewer.aspx?id=/fi-fi/Raportit/Oppilaitosverkosto%20-%20lukio%20-%20oppilasm%C3%A4%C3%A4r%C3%A4.xlsb (luettu 4.5.2023).

Taulukko 1. Tutkittavien muuttujien kuvailevat tiedot osallistuneiden opiskelijoiden mukaan ilmoitettuna.

Muuttujat		<i>n</i>	%
Sukupuoli (<i>N</i> = 3343)	nainen	2628	78.6
	mies	660	19.7
	muu	55	1.6
Äidin koulutustaso (<i>N</i> = 3198)	perusaste	61	1.9
	toinen aste	806	25.2
	korkea-aste	2331	72.9
Kieli (<i>N</i> = 3390)	ruotsi/suomi	252/3138	7.4/92.6
Vuosikurssi (<i>N</i> = 3383)	1	984	29.1
	2	1187	35.1
	3	1156	34.2
	4	56	1.7
Lukion koko (<i>N</i> = 3348)	1–299 opiskelijaa	805	24.0
	300–499 opiskelijaa	602	15.5
	500–699 opiskelijaa	918	27.4
	700 opiskelijaa tai enemmän	1005	30.0
Lukion sijainti (<i>N</i> = 3384)	Etelä-Suomen lääni, pl. pääkaupunkiseutu	618	18.3
	Pääkaupunkiseutu	732	21.6
	Länsi-Suomen lääni ja Ahvenanmaa	1317	38.9
	Itä-Suomen lääni	336	9.9
	Oulun lääni	299	8.8
	Lapin lääni	82	2.4
			<i>Ka (Kh)</i>
Alin sisäänpääsypistemäärä lukioon (<i>N</i> = 3318) ^b		9.08 (2.05)	0.75 (-0.07)
Lukion menestyminen ylioppilaskirjoituksissa (<i>N</i> = 3338) ^c		4.51 (0.48)	0.81 (0.64)
Osallisuus (<i>N</i> = 3381) ^d		3.22 (0.50)	-0.68 (0.49)
Tieto omista vaikutusmahdollisuuksista (<i>N</i> = 3377) ^e		1.99 (1.01)	-0.59 (-0.84)

Huom. Havaittu vaihteluväli aineistossa: ^b5.42–15.99, ^c3.3–6.1, ^d1–4, ^e0–3.

Taulukko 2. Tutkittavien muuttujien väliset opiskelija- (diagonaalin alapuolella) ja lukiotason (diagonaalin yläpuolella) korrelaatiokertoimet ja varianssiestimaatit.

Muuttujat	1	2	3	4	5	6	7	8	Varianssi _{lukiotaso}
1 Äidin koulutustaso ^a	1	–	–	–	–	–	–	–	–
2 Kieli ^a	-.06***	1	–	–	–	–	–	–	–
3 Vuosikurssi ^a	.03	-.07***	1	–	–	–	–	–	–
4 Lukion koko ^b	–	–	–	1	.55**	.21***	-.04	-.21	1.30***
5 Alin sisäänpääsypistemäärä ^b	–	–	–	–	1	.28***	.07	-.11	3.62***
6 Lukion menestyminen ylioppilaskirjoituksissa ^b	–	–	–	–	–	1	.27**	.14	0.18***
7 Osallisuus ^c	-.01	-.04	-.00	–	–	–	1	.69***	0.02***
8 Tieto vaikutusmahdollisuuksista ^c	.01	-.02	.01	–	–	–	.41***	1	0.05***
Varianssi _{opiskelijataso}	0.24***	0.07***	0.69***	–	–	–	0.24***	0.99***	

Huom. ^aopiskelijatason muuttuja, ^blukiotason muuttuja, ^copiskelija- ja lukiotason muuttuja, – ei estimoitu. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Taulukko 3. Opiskelijan taustatekijöiden sekä lukioon liittyvien tekijöiden yhteydet osallisuuteen sekä tietoon vaikutusmahdollisuuksista lukiossa.

	Osallisuus	Tieto vaikutusmahdollisuuksista
	$R^2_{\text{yksilötaso}} = 0.5\%$	$R^2_{\text{yksilötaso}} = 1.7\%$
	$R^2_{\text{lukiotas}} = 19.5\%$	$R^2_{\text{lukiotas}} = 24.8\%$
<i>Opiskelijatason selittäjät</i>	$\beta_{\text{yksilötaso}}$	$\beta_{\text{yksilötaso}}$
Sukupuoli^a		
nainen	–	–
mies	.02	.13***
muu	.01	.02
Äidin koulutustaso^a		
perusaste	-.02	-.02
toinen aste	.03	.00
korkea-aste	–	–
Kieli (0 = ruotsi, 1 = suomi)	-.06*	-.02
Vuosikurssi^a		
1. vuosikurssi	.01	-.01
2. vuosikurssi	.00	-.04
3. vuosikurssi	–	–
4. vuosikurssi	-.02	-.01
Lukiotasoon selittäjät	β_{lukiotas}	β_{lukiotas}
Lukion koko^a		
1–299 opiskelijaa	.15	.27
300–499 opiskelijaa	-.01	.04
500–699 opiskelijaa	.10	.15
700 opiskelijaa tai enemmän	–	–
Lukion sijainti^a		
(1) Etelä-Suomen lääni, pl. pääkaupunkiseutu	-.35*	-.46**
(2) Pääkaupunkiseutu	-.22	-.34*
(3) Länsi-Suomen lääni ja Ahvenanmaa	-.39*	-.34*
(4) Itä-Suomen lääni	–	–
(5) Oulun lääni	-.06	-.14
(6) Lapin lääni	-.01	-.07
Alueiden väliset parivertailut	4, 5 > 1, 3	4 > 1, 2, 3
Alin sisäänpääsypistemäärä lukioon	.06	-.07
Lukion menestyminen ylioppilaskirjoituksissa	.28**	.22*

Huom. ^aKukin ryhmä toimi vuorollaan vertailuryhmänä. Lukion sijainnin osalta alueiden välisten parivertailujen tulokset raportoidaan erillisellä rivillä, koska eroja löytyi useiden alueiden välillä. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.